

Lebib Džeko

ĆILIM I MAKAT IZ STOCA U ZBIRKAMA ODJELJENJA ZA ETNOLOGIJU ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak: U radu su predstavljena dva predmeta iz Zbirke ćilima Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja BiH. Riječ je o ćilimu i makatu iz Stoca koji su po svojim karakteristikama među najznačajnijim predmetima ove kolekcije. Radi se o vrlo starim predmetima, makat je među prvim primjercima koji su našli mjesto u zbirkama Odjeljenja za etnologiju krajem XIX stoljeća. S obzirom na ulogu i značaj ćilima u svakodnevnom životu ljudi u Bosni i Hercegovini, potrebno je analizirati i opisati sve značajne primjerke bosanskog ćilima kako bismo došli do što više informacija vezanih za ovaj značajan element materijalne kulture u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Ćilim, makat, Stolac, Zemaljski muzej BiH

Ćilim predstavlja jedan od najvažnijih i najreprezentativnijih elemenata materijalne kulture u Bosni i Hercegovini. Način nastanka i način korištenja kao i bogata ornamentika koja postoji na svakom bosanskom ćilimu duboko su ukorijenjeni u tradiciju i kulturu ljudi sa ovog prostora. Način izrade ćilima podrazumijevao je složene procese koji su uključivali poslove od pripreme sirovine, tj. vune, koja se sve do kraja devetnaestog stoljeća pripremala ručno u svim fazama pripreme, a na selima sve do kraja Drugog svjetskog rata, pa do tkanja i distribucije ćilima. Sve aktivnosti koje su rezultirale gotovim proizvodom bez posebne obuke prenosile su se sa generacije na generaciju i predstavljale su u prošlosti uobičajena, može se reći i obavezna znanja i

vještine koje su posjedovale žene i djevojke. Tokom terenskih istraživanja u razgovoru sa tkaljama ustanovili smo da je prenos znanja tekao na način da su djevojčice od 7 ili 8 godina dodavale starijim tkaljama potrebne stvari i na taj način se zadržavale u blizini tkalačkog stana i počinjale učiti o tkanju. Također, tokom zimskih mjeseci život se organizirao u ograničenom prostoru, a osnovni ženski posao bio je tkanje. Na taj način djevojčice su svakodnevnim posmatranjem učile vještinu i tehnike tkanja. Do današnjeg dana u Bosni i Hercegovini postoji određeni broj žena koje poznaju i najsloženije tehnike tkanja.

Kao obavezan dio enterijera bosanskih, a prije svega muslimanskih kuća, od dolaska osmanske uprave na područje Bosne i Hercegovine, ćilim je predstavljao dio nevjestinog ruha, pa se u nekim krajevima podrazumijevalo da mlada nosi u novi dom ćilim koji je sama istkala. Česti su bili slučajevi da se odmah po rođenju ženskog djeteta istka ćilim koji će biti dio njenog djevojačkog ruha¹. Ova praksa zadržala se i nakon Drugog svjetskog rata. Prema zapisanim podacima o djevojačkom ruhu u Mostaru i širem području Hercegovine početkom dvadesetog stoljeća, a podaci se odnose na period od druge polovice XIX stoljeća, više tkanih predmeta (ćilimi, serdžade i makat) su bili obavezan dio djevojačkog ruha.²

Fundus Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine sadrži veliku kolekciju tkanih prostirki kao što su: ćilimi, makati, ponjave i serdžade³. Dvije osnovne skupine u koje su svrstani ovi predmeti su bosanski i perzijski ćilimi⁴. Bosanski ćilimi u kolekciji Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja BiH dijelimo na glatke ćilime i ćilime sa čvorovima, odnosno rutave ćilime. Prema inventarnim knjigama, kolekcija ćilima sadrži ukupno 141 predmet, i to 108 bosanskih ćilima (33 ćilima, 49 serdžade i 25 makata) i 33 perzijska ćilima.

1 Početkom 2020. godine poklonjen je ćilim istkan 1950. godine koji je naručen kada se rodilo žensko dijete. Pomenuti ćilim nije bio u upotrebi 70 godina.

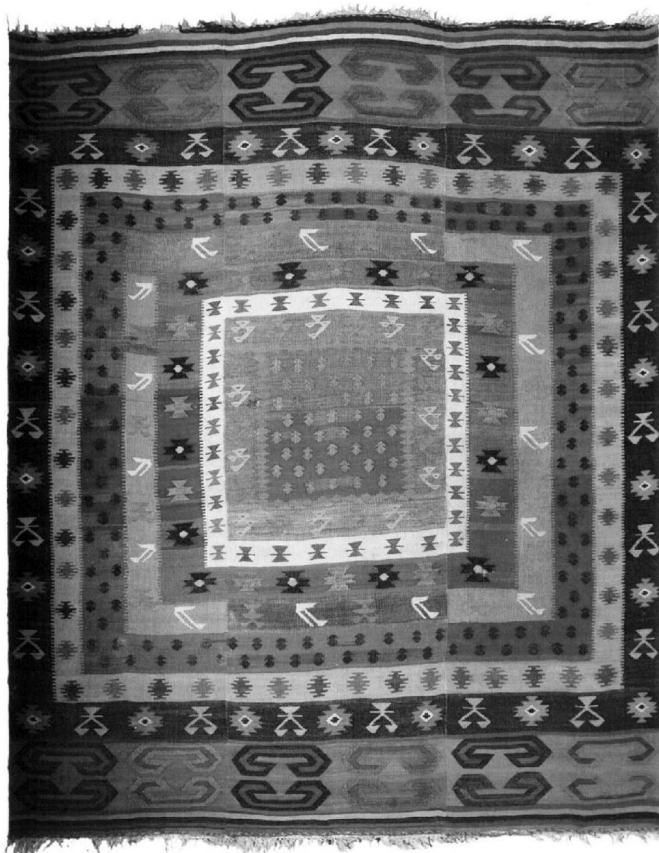
2 Djevojačko ruho se kupilo već od njene 10 godine. U užem smislu, ruho se sastojalo od oprave, vezenih mahrama i navlaka za jastuke, tkanih čaršafa, peškira, itd. Osim toga, mlada je imala i čeiz, jednu haliju, dva čenara, dvije serdžade, jedan minder, jedan makat, šest ili dvanaest plišanih jastuka za sećiju.....(Ivić, 1981:141).

3 U daljem tekstu kada se navodi kolekcija ćilima, taj termin podrazumijeva sve tkane prostirke koje su nabrojane.

4 Iako se u dokumentaciji i inventarnim knjigama određena grupa ćilima vodi kao perzijski ćilimi, nije nužno da je Perzija, odnosno Iran mjesto porijekla ovih ćilima. Radi se o uvoznim ćilimima izrađenim tehnikom čvoranja. Ovi ćilimi imaju veliki broj čvorova, veoma bogati kolorit i ornamentiku.

U ovom radu predstaviti ćemo dva ćilima, odnosno ćilim i makat iz Stoca koji predstavljaju vrlo reprezentativne primjerke u ukupnoj kolekciji ćilima Odjeljenja za etnologiju.

Ćilim pod inventarnim brojem 9406/I se nalazi u zbirkama Zemaljskog muzeja od 1969. godine kada je otkupljen. Izrađen je na užem, vertikalnom, tkalačkom stanu i sastavljen je od tri struke⁵ koje su široke po 100 cm. To su tri odvojena dijela jedne cjeline koja su se nakon tkanja vrlo precizno spajala u jednu cjelinu koja je trebala da se uklopi sa motivima, dimenzijama i bojama tako da se na cjelovitom predmetu tek neznatno primijeti da je ćilim sastavljen iz tri dijela.

Ćilim **inv. br. 9406/I** (Fotografija preuzeta iz kataloga Bosanskohercegovački ćilimi iz zbirki Zemaljski muzej BiH, autor M. Filipović)

5 Pole je još jedan izraz koji se koristio u narodu a koji je imao isto značenje kao i izraz struke.

Ćilim je izrađen tehnikom klječanja što je bila najzastupljenija tehnika tkanja bosanskih ćilima. Dimenzije ćilima su 370 x 300 cm.

Izrađen je od nešto deblje i grublje vune koja nije upredena u glatku nit pa je ćilim nešto grublje strukture. S obzirom na očuvanost i stanje u kojem se ćilim nalazi, bez velikih deformacija i oštećenja, evidentno je da je vuna visokog kvaliteta⁶. Poznato je da od hercegovačkih sorti pramenke najpogodnije runo za proizvodnju ćilima imaju stolački i gatački. Runo stolačkih ovaca je gušće i finije, dok je gatačkih grublje (Vladić Krstić; 277:1977).

Iako je izrađen početkom XX stoljeća kada je u upotrebi već bila vuna koja se bojila hemijskim bojama čija je priprema zahtijevala značajno kraći i jednostavniji proces bojenja, ćilim je izrađen od vune koja je obojena prirodnim bojama. Početkom XX stoljeća postojao je veći broj bojadžijskih radionica gdje se vuna bojila i prirodnim putem ali i hemijskim sredstvima. Za vunu od koje je izrađen spomenuti ćilim vjerovatnije je da bojena u kućnoj radinosti. Nijanse boja variraju i to na način koji se može objasniti jedino nepravilnostima koje su nastale tokom bojenja vune.

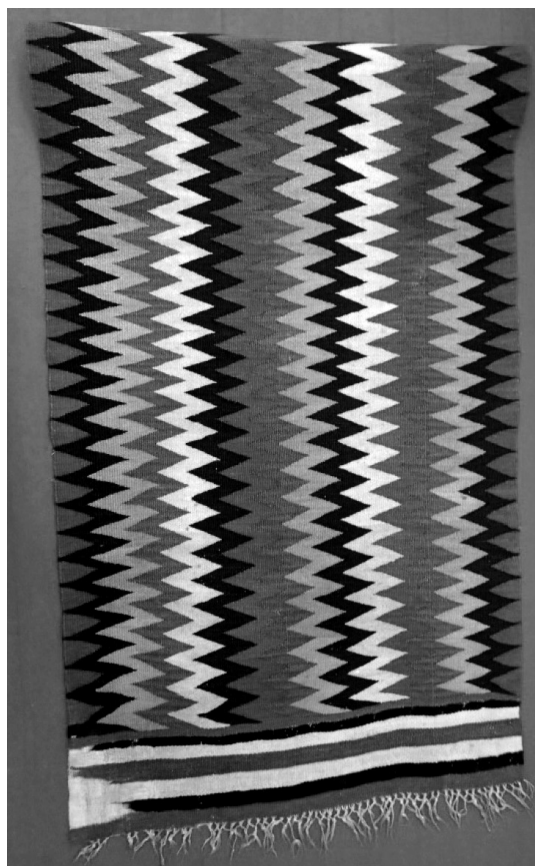
Ornamentalna kompozicija ovog ćilima je rijetka kod ćilima koji su se izrađivali u kućama iako susrećemo sličnu ornamentalnu kompoziciju na ćilimu koji je bio dio proizvodnog asortimana Banovinske tkaonice ćilima u Sarajevu⁷. Inače, pod ornamentikom ćilima podrazumijevaju se svi utkani ornamenti koji nam mogu dati podatke o vremenu nastanka ćilima, ali, što je najvažnije, govore o ulozi u životu ljudi. Osnovna ornamentika sastoji se od osam ćenara ili okolica koji okružuju središnji četvrtasti dio. Na užim krajevima ćilim se završava sa širokom horizontalnom linijom u kojoj su utkani motivi koji predstavljaju rogove ovna koji su okrenuti jedan prema drugom i na taj način predstavljaju zaštitu porodice i ukućana. U svakom unutrašnjem ćenaru su utkani različiti ornamenti koji imaju svoju simboliku a ona se odnosi na zaštitu porodice od uroka i svih drugih negativnih uticaja, te prizivanja blagostanja i plodnosti. Ćilim se završava sa po pet linija u različitim bojama što predstavlja način završavanja krajeva na starijim ćilimima kućnog ćilimarstva.

Makat pod inventarnim brojem 8383/I predstavlja jedan od najstarijih primjeraka u Zbirci ćilima Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Dimenzije

6 Vrlo dobra očuvanost ćilima upućuje na to da je vrlo malo korišten i vrlo vjerovatno se nalazio u prostoriji koja se nije često koristila.

7 Ćilim rađen po dezen-karti br. 7

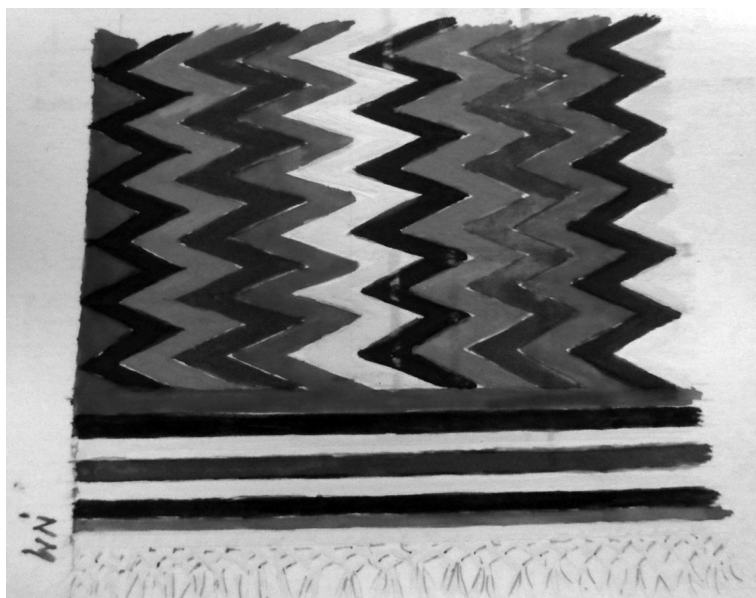
makata su 316 x 90 cm. Otkupljen je odmah po osnivanju Zemaljskog muzeja (nepoznata tačna godina) i u staroj knjizi inventara zaveden je pod brojem 1269, što znači da je već krajem XIX stoljeća ovaj makat predstavljao muzejsku vrijednost. U dokumentaciji Odjeljenja za etnologiju 1965. godine je zabilježeno da takvi primjerci na terenu više ne postoje.

Makat inv. br. 8383/I

Makat je istkan tehnikom klječanja i pretkivanja od domaće vune koja je obojena prirodnim bojama. Izrađen je iz jednog dijela bez ikakvih našivenih spojeva i može se pretpostaviti da je tkan na užem tkalačkom stanu. Prilikom izrade ovog makata korišteno je pet boja vune. Osnovni motivi koje uočavamo na ovom makatu su arhaični, geometrijski motivi. Makat započinje a i završava sa po devet horizontalnih linija različite širine čiji je kolorit gotovo identičan

koloritu u središnjem dijelu (ove pruge nisu izrađene samo u žutoj boji koja se javlja u središnjem dijelu makata). Osnovni motiv na ovom makatu, osim horizontalnih pruga, jeste cik-cak linija koja se formira od niza izduženih rombova koji se nastavljaju jedan na drugi i čine neprekinuti niz. U narodu je ovaj motiv poznat i pod nazivom „makaze“ ili „kola“ (Vladić, Krstić, 1978:235). Makat nema ćenar i na taj način se potiče efekat beskonačnog produžavanja ovog motiva. Upravo radi dojma beskonačnosti koji se dobije kada se posmatra ovaj predmet, smatra se da je predstavljao nebeski svod ili u nekim slučajevima vodu koja teče.

Crtež br. 1353⁸

Iz postojeće literature o bosanskom ćilimu, kao i na osnovu uvida u najveću muzejsku zbirku ćilima kod nas (Zbirka Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja BiH), možemo zaključiti da ova dva primjerka pripadaju starijim primjercima ćilima u Bosni i Hercegovini. Pošto bosanski ćilim kao segment materijalne kulture nije dovoljno istražen, ali pošto nije ni sačuvan dovoljan broj starijih primjeraka, upravo se kroz ova dva primjerka mogu ustanoviti neke od faza razvoja i kontinuiteta bosanskohercegovačkog

⁸ Za najznačajnije predmete iz zbirke Odjeljenja za etnologiju izrađeni su crteži koji su danas dio dokumentacije ovog Odjeljenja.

kućnog ćilimarstva. Ovi primjerci nam daju materijalne dokaze o vrsti i obradi korištene vune, tehnikama tkanja, ornamentici, ali i visokim estetskim dometima bosanskohercegovačkog čovjeka koji je izradom ali i korištenjem ovakvih predmeta razvijao visoki nivo kulture življenja u Bosni i Hercegovini.

A CARPET AND A MAKAT FROM STOLAC IN THE COLLECTIONS OF THE ETHNOLOGY DEPARTMENT OF THE NATIONAL MUSEUM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

There are two artefacts presented from the collections of carpets from the Department of Ethnology of the National Museum of Bosnia and Herzegovina in this article. The two artefacts are a carpet and a *makat* from the town Stolac, which are by their characteristics amongst most valuable artefacts of this collection. The makat is amongst first artefacts that were collected for the collection of the Museum. Because of the role and importance of carpets in everyday life in Bosnia and Herzegovina, it is important to describe and analyze all significant samples of Bosnian carpets in order to gain as much information as possible about this remarkable element of material cultural heritage in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Carpet, Makat, Stolac, National Museum of BiH

Literatura:

- Anatolian Kilims 1, 2, prepared by Şahika Ünal, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 1995. g.
- Filipović S. Milenko, Ćilimi i ćilimarstvo u našim zemljama do sredine XIX veka, GZM, Istorija i etnografija, Nova serija sv. XII, Sarajevo 1957. g. str. 179-154.
- Gadžo Kasumović Azra, Stolac u osmanskom periodu, Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, Mostar 2001. g. str 81-101.
- Ivić Danko, Svadba u Mostaru početkom XX vijeka, XXVIII kongres SUFJ, Zbornik radova, Sutomore, 1981. g. str. 139-145.
- Pantelić Nikola, Narodna umjetnost Jugoslavije (katalog izložbe), Sarajevo, 1986. g.

Popić Filipović Marica, Bosanskohercegovački ćilimi iz zbirke Zemaljskog muzeja
BiH, (katalog izložbe), Sarajevo, 2006. g.
Stojanović Dobrila, Orijentalni tepisi i ćilimi, Beograd, 1971. g.
Vladić Krstić Bratislava, Ćilimarstvo u Bosni i Hercegovini, GZM BiH, Nova serija, sv.
XXXII, Etnologija, Sarajevo 1978.g. str.225-296